

जाहिरातीचे दर.

बालील पत्त्यावर चौकशी
करावी.व्यवस्थापक, अर्थ,
'दुर्गाधवास' पुणे ४.

अर्थ

वर्गणीचे दर.

वार्षिक वर्गणी
रु. ४(टपाल इंग्लिश माफ)
किरकोळ अंकास
दोन आणे.

'अर्थ एव प्रधानः' इति कौटिल्यः अर्थमूलौ धर्मकामाविति ।

—कौटिलीय अर्थशास्त्र

संपादक—प्रो. वा. गो. काळे

वर्ष ९

पुणे, बुधवार, तारीख २९ डिसेंबर, १९४३

अंक ५१

The Co-operators' Book Depot.

9, BAKEHOUSE LANE,
FORT, BOMBAY.The Only book Depot of its Kind in India.
*Specialising in*Books on Economics, Co-operation, Bank-
ing and Finance, Accountancy and Auditing,
Commerce, Business Organisation, Rural
Reconstruction and allied Subjects.Books on all Subjects and of all Publishers
in India, England and America are readily
supplied at the published Prices.

संरक्षण - सुरक्षितता - सेवा

हेंच आमचें ज्ये.

दि औंध म्युच्युअल

लाइफ अशुरन्स सोसायटी लि. पुणे.

महाराष्ट्राची पहिली प्रगतिपर विमा संस्था

मेहनती व उत्साही प्रतिनिधि पाहिजेत.

आतांच लिहाः—

मुंबईचे चीफ एजन्ट्स
के. डब्ल्यू. फडके,
फडके गणपतिवाडी, गिरगांव,
बँक रोड, मुंबई ४.हेड ऑफिस,
'रामनिवास' लक्ष्मी रोड,
पुणे शहर.

पुना गेस्ट हाऊस

१००, लक्ष्मी रोड, पुणे १.

Telephone
772

GUEST HOUSE

TELEGRAM
Guest House
Poona 2.

महापुढ्याची जाणीव ! कपड्यांच्या खर्चांत काटकसर करा. एक वेळ येऊन
स्वतःची खात्री करा व पैशाचा मोबदला घ्या.

गिरगांव

मुंबई नं. ४

महिंद्रकर ब्रदर्स

तयार कपड्याचे व्यापारी

बुधवार

चौक,

पुणे

विविध माहिती

इन्फ्ल्युएन्झाचा प्रतिकार

ग्रेट ब्रिटनमध्ये इन्फ्ल्युएन्झाची साथ पसरून १९१८ सालची पुनरावृत्ति होऊं नये, यासाठी दक्षता बाळगण्यांत येत आहे.

महोच्चमधील धान्यविक्रीची सहकारी योजना

धान्य व इतर जीवोपयोगी वस्तू योग्य किंमतीस लोकांना मिळवण्या, ह्याकरिता महोच्च व पंचमहाल जिल्हाच्या मंडांच तालुक्यांत स्वस्त धान्याची दुकाने उघडण्याची योजना १९४२ मध्येच आंखण्यांत आली. जिल्हाच्या कलेक्टरने योजना मान्य केली व ऑगस्ट १९४२ मध्ये पांच दुकाने स्थापन झालीं. महोच्च शहर व तालुका ह्यांत मिळून आतां अशी पंचवीस दुकाने आहेत. महोच्च को. स्टोअर्स सोसायटी ही दुकाने महोच्च सहकारी बँकेच्या सहाय्याने चालविते. कलेक्टरच्या अध्यक्षतेसालील सरकारी व बिनसरकारी सभासदांची एक समिती देखरेखीचे व सहा देण्याचे काम करते. जुलै १९४३ अखेर सोसायटीने २३३ लक्ष रुपयांची खरेदी व २२३ लक्ष रुपयांची विक्री केली. १८३ लक्ष लोकांनी या योजनेचा फायदा घेतला. साखर, रॉकेल, स्टॅडर्ड क्रॉय, इत्यादींच्या विक्रीचे काम सोसायटीकडेच आहे.

कपाशीच्या कमाल व किमान किंमती

हिंदी कपाशीची किंमत दर संधीस ४०० रुपये ते ५५० रुपये ह्यांचे दरम्यान राखण्याचे हिंदुस्थान सरकारने ठरविले आहे. बेगवेगळ्या जातींच्या कपाशीच्या किंमती सरकारने जाहीर केल्या आहेत.

कर्जाच्या मर्यादेत वाढ

कच्च्या मालाच्या किंमतीत वाढ झाल्याकारणाने, कारागिरांना खेळत्या भांडवलासाठी डायरेक्टर ऑफ इंडस्ट्रीजने यावयाच्या कर्जाची मर्यादा मुंबई सरकारने २५० रुपयांवरून ५०० रुपयांवर नेली आहे.

सुपरवायझिंग युनियन्सना सरकारची आर्थिक मदत

युद्धजन्य परिस्थितीमुळे जिल्हा सुपरवायझिंग युनियन बोर्डांना आपल्या नोकरवर्गास महागाई भत्ता यावा लागतो. प्राथमिक सोसायटीच्या व मध्यवर्ती बँकांचा व्यवहारही कमी झाला आहे. त्या कारणाने युनियन्सचे उत्पन्न घटले आहे. ह्या परिस्थितीस युनियन्सना तोंड देतां यावे, ह्यासाठी युनियन्सना जोडलेल्या शेतकी क्रेडिट व नॉन क्रेडिट सोसायटीकडून वसूल होणारी सर्व ऑडिट फी यंदा व पुढील वर्षी युनियन्सना ग्रेट देण्यासाठी उपलब्ध होईल, असे मुंबई सरकारने जाहीर केले आहे.

बेळगांव जिल्ह्यांतील सहकारी दुकाने

बेळगांव जिल्ह्यांत १९४२ चे अखेर सहकारी धान्यविक्रीची दुकाने सुरू करण्यांत आलीं. ही विक्रीची योजना प्रांत अधिकारी व सहकारी सात्याचे अधिकारी ह्यांचे देखरेखीसाली आहे. दुकाने चालविण्यासाठी बेळगांव जिल्हा सरकारी बँकेने ७५ हजार रुपये सवलतीच्या दराने कर्जाऊ दिले आहेत.

चेक्सची देवघेव

मुंबई बँकर्स क्लिअरिंग होसमध्ये १७ डिसेंबर अखेरच्या आठ-वड्यांत ३८ कोटी रुपयांच्या १,४१,१२७ चेक्सची देवघेव झाली.

वॉम्बे को-ऑपरेटीव इन्शुरन्स सोसायटी लि.

सहकारी संस्थांच्या सभासदांस विशेष सवलत

एकंदर कामकाज ...	११ कोटींहून अधिक
एकूण मालमत्ता ...	१८ लाखांहून अधिक
आयुर्विमा फंड ...	१६ लाखांहून अधिक

एजन्सीच्या अटी अगर पॉलिसीच्या विशेष माहितीकरिता चौकशी करा:—

मुख्य ऑफिस:—

को-ऑपरेटीव इन्शुरन्स विलिंडिंग,

सर फिरोजशाहा मेथा रोड, कोट, मुंबई.

हिंदुस्थानच्या आघाडीवरील सहकारी विमा संस्था

सध्यांच्या टंचाईच्या काळांत जीवनद्रव्ये कमी पडतात.

जीवनद्रव्यांनी (Vitamins) युक्त असे

टोमॅटो केचप (गोड) व

टोमॅटो सॉस [तिखट व आंबट]

आजच मागवा व जीवनद्रव्यांची वाटणारी उणीव भरून काढा.

रुरल प्रॉडक्ट्स कंपनी लि. पुणे

बिझिनेस ऑफिस: ९२३ अ सदाशिव, पुणे २.

साखरआंबा, मोरआवळा—

गाजराचा, आवळ्याचा, बेलफळाचा, मड्डुंगाचा, आल्याचा, हिरड्याचा वगैरे.

द. ना. हेजीब, २० शुक्रवार, पुणे.

अनुक्रमणिका

पृष्ठ	सूचना-क्रे. वा. रा. व. चिन्हे	पृष्ठ
१ विविध माहिती ... ४०२	५ जिनिंग फॅक्टरीचा उद्घाटन समारंभ ... ४०६	
२ सहकाराची योजनात्मक पुनर्घटना हवी ... ४०३	६ काटकसर व बचतीचा उपयोग ... ४०७	
३ प्रांतिक सहकारी इन्स्टिट्यूटचे कार्य ... ४०४	७ इन्स्टिट्यूटची वार्षिक सभा ... ४०७	
४ स्फुट विचार ... ४०५	८ "संघटित महाराष्ट्र" ... ४०७	
उत्पादक कार्यासाठी पैशाची बचत करा-इंग्लंडमध्ये तरुणांचे सहकारी शिक्षण-चीन राजाची चिंता आणि शौर्य-सर होमी मोदी ह्यांच्या	९ पाळेमोडी कर्ज ... ४०८	
	१० सेनिकांचे खेड्यांत पुनरागमन ... ४०८	

अर्थ

बुधवार, ता. १९ डिसेंबर, १९४३

सहकाराची योजनात्मक पुनर्घटना हवी

जपानचा पाडाव करण्याच्या युद्धास आतां परिणामकारक मूर्तस्वरूप येत आहे हे पॅसिफिक महासागरांत चाललेल्या अमेरिकन व ऑस्ट्रेलियन चढाईच्या लढायांवरून स्पष्ट दिसत आहे. ब्रह्मदेश, मलाया वगैरे शत्रुपादाकांत देशांतून जपानची हकालपट्टी करण्याचा कार्यक्रम हातीं घेण्यांत आला आहे हेहि अलीकडच्या युद्धनार्तांवरून उघड होत आहे. ह्या लढाऊ कार्यक्रमाचा मूळप्रतळ हिंदुस्थान आहे आणि ह्या कारणाने युद्धप्रयत्नाची शिकस्त करण्याची जबाबदारी ह्या देशावर आली आहे. हा हिंदुस्थानच्या सुरक्षिततेचा व स्वातंत्र्याचा प्रश्न असल्याने आणि त्यांचे भवितव्य मित्रराष्ट्रांच्या विजयावर अवलंबून असल्याने हा देश आपले कर्तव्य योग्य रीतीने पार पाडील ह्यांत शंका नाही. कलकत्त्यास असोसिएटेड चेंबर्स ऑफ कॉमर्सच्या वार्षिक सभेत भाषण करतांना व्हाइस्रॉय, व्हायकॉम वेव्हल, ह्यांनी ह्या प्रश्नाची चर्चा करून युद्धोत्तर पुनर्घटनेविषयीहि महत्वाचे उद्गार काढले. युद्धाचा विजयी शेवट जवळ येत चालला आहे अशा परिस्थितीत त्यानंतर राष्ट्रांची आर्थिक व सामाजिक घडी पुन्हां नीट बसावी ह्याकरितां एवढापासून विविध योजनांची आखणी सर्वत्र चालू आहे. शिक्षण व आरोग्य ह्यांच्या राष्ट्रीय व्यवस्थेबाबत हिंदुस्थान सरकारच्या विद्यमाने योजना तयार झाल्या आहेत व होत आहेत. नागपूर येथे नुकत्याच भरलेल्या इंजिनियरांच्या परिषदेत हिंदुस्थानांत रस्त्यांची योजना कशी व्हावी ह्याविषयी चर्चा होऊन चार-पाचशे कोटी रुपये खर्चले जाऊन देशांत व्यवस्थित रस्त्यांचे जाळे पसरले जावे ह्या अर्थाची सूचना करण्यांत आली. लॉर्ड वेव्हल ह्यांनी आपल्या भाषणांत हिंदुस्थानांत शेती व उद्योगधंदे ह्यांची वाढ एकाचवेळीं होऊन जनतेच्या रहाणाचा दर्जा सुधारेल अशी योजना युद्धोत्तर काळांत अंमलांत आली पाहिजे असे प्रतिपादले.

देशांत सावधपदाचा पैदास वाढवा, खर्चात बचत करा इत्यादि संदेश आज लोकांस देण्यांत येत आहेत. त्यांचा उपयोग युद्ध परिस्थितीत तर आहेच; परंतु युद्धोत्तर काळांतहि त्यांचे महत्त्व आहे ह्या जाणीवेने त्याबाबतची तरतूद विचारपूर्वक आज

केली जाणे अगत्याचे आहे. "अटलांटिक सनदे" मध्ये जगातील जनतेची दारिद्र्यांतून सुटका करण्याचे अभिवचन आहे, त्याची पूर्णता सर्व देशांनी स्वतःचें सावधपदाचा उत्पादन वाढवून त्याची न्याय्य वाटणी होण्याची व्यवस्था केल्यावाचून होणार नाही. मित्र राष्ट्रांच्या प्रतिनिधींची व्हर्जीनियामध्ये होट-स्प्रिंग येथे अन्नाचा पुरवठा व शेती ह्या विषयाचा विचार करण्यासाठी गेल्या मे महिन्यांत एक मोठी परिषद भरली होती तिचे ठराव व शिफारशी पाहिल्या असतां हीच गोष्ट ठळक रीतीने ठोड्यांत भरते. ह्या परिषदेचा एक घटक ह्या नात्याने तिच्या कार्यक्रमांत सहकार्य करावयाचे हिंदुस्थान सरकारने ठरवले आहे. आंतरराष्ट्रीय शांततेवाचून समृद्धी होऊ शकत नसल्याने सर्व राष्ट्रांनी परस्पर सहकार्याने हे ध्येय गाठले पाहिजे असे म्हणून प्रत्येक राष्ट्रीय सरकारावर आपल्या लोकांस लागणाऱ्या सावधपदाचा पुरवठा वाढवण्याची व्यवस्था करण्याची जबाबदारी परिषदेने टाकली आहे. पुरेसे आणि कसदार अन्न प्रत्येक व्यक्तीस मिळेल अशी तजवीज राष्ट्रीय सरकारांनी करावयाची म्हणजे शेती, व्यापार, उद्योगधंदे, शिक्षण, आरोग्य इत्यादि संबंधांत योजनात्मक पद्धतीने कार्यक्रम आखून तो पुरा केला पाहिजे हे उघड आहे. हिंदुस्थानासारख्या अफाट व मागसलेल्या देशांत मध्यवर्ती आणि प्रांतिक सरकारांनी ह्या प्रकारचे संघटित प्रयत्न किती उत्साहाने व भ्रमाने करणे अगत्याचे आहे हे सांगायला नको.

शेतीचे उत्पन्न वाढवण्याची आणि शेतकरी वर्गाच्या रहाणीचे मान सुधारण्याची आवश्यकता आतां सर्वास पटली असून बंगालमधील दुष्काळाच्या अनुभवापासून बोब घेण्याची जरूरी निर्वादा ठरली आहे. शेती सुधारणेसाठी कोणते उपाय योजले पाहिजेत ह्याविषयी लिनलियगो कमिशनच्या चौकशीपासून आजपर्यंत पुष्कळ चर्चा झाली आहे आणि तिच्या अनुरोधाने कांहीं प्रयत्नहि होत आहेत. आमच्या प्रांतांत करल डेव्हलपमेंट बोर्डे ह्यासंबंधांतले प्रश्न हाताळीत आहे. परंतु आतां ह्यापुढे जाऊन मध्यवर्ती व प्रांतिक सरकाराने विधायक योजना हातीं घेण्याची वेळ आली आहे. ह्या योजनेमध्ये सहकारी चळवळीचा भाग किती व कोणता असावा हेहि ठरवणे आवश्यक आहे. शेतीच्या धंद्याप्रमाणेच सहकारी संस्थांच्या अढचणी व गरजा आणि त्यांची वैगुण्ये ह्यांचेसंबंधांत नव्याने चौकशी करण्याचे कारण नाही. ती सर्वास माहित आहेत. त्याचप्रमाणे, कसून प्रयत्न झाल्यास सहकारी संस्था किती महत्वाची कामगिरी करू शकतील ह्याविषयीहि शंका नाही. जनतेस पुरेसे काम मिळवून देणे, तिची प्राप्ती वाढवणे, तिची रहाणी अधिक सुसमय करणे ह्या गोष्टी शेती, उद्योगधंदे, व्यापार, शिक्षण इत्यादींच्या एक समयावच्छेदेकरून व्हावयाच्या सुधारणेवर अवलंबून आहेत आणि ह्याकरितांच सरकारने योजनात्मक धोरण अंगिकारणे आवश्यक आहे. आर्थिक बाबतीत सरकारने उदासीन रहाण्याचे दिवस आतां राहिले नाहीत हे सास.

अमेरिका, इंग्लंड, हिंदुस्थान, रशिया इत्यादि देशांतील आर्थिक घटना व परिस्थिती हीं भिन्न भिन्न आहेत आणि म्हणून अमूकच एका मार्गाने राष्ट्रांनी अन्नपुरवठा व शेती सुधारणा घडवून आणावी असा मित्रराष्ट्रांच्या वर उद्देसिलेल्या परिषदेचा आग्रह असणे शक्य नाही. आपापल्या परिस्थितीच्या अनुरोधाने प्रत्येक राष्ट्रीय सरकारने अन्नपुरवठ्याचा प्रश्न व्यापक स्वरूपांत सोड-

बाबा अर्शा तिथी शिकारस आहे. सहकारी चळवळीबद्दल बोला-
बयाचें म्हणजे सहकारी खाते आणि सहकारी संस्थांचे नेते व
कार्यकर्ते ह्यांनी आपल्या योजनात्मक कार्यक्रमाची आखणी करून
ती प्रांतिक सरकारपुढे मांडणी पाहिजे. आर्थिक व सामाजिक
दृष्ट्या असहाय व दुबळ्या व्यक्तीस आपापले पोटापाण्याचे धंदे
किफायतशीरपणे करण्यास संचटनेचें सामर्थ्य देणें हें सहकारी
चळवळीचें ध्येय आहे. तेव्हा शेतांच्या तुकड्यांचें एकिकरण,
संयुक्त शेती, सुधारलेल्या विद्यांचा, सताचा व उपकरणांचा पुर-
वठा, शेत मालाची विक्री, मांडवलाचा जोडबंयांस, लहान प्रमा-
णावरील उद्योगांस व व्यापारास पुरवठा, सामान्य स्थितीतल्या
कुटुंबासाठी जरूरीच्या जिनसांची स्वदेी इत्यादि व्यवहार आजहि
सहकारी पद्धतीनें केले जात आहेत. पण युद्धोत्तर काळांत ते
विस्तृत, संपादित व हेतुपूर्ण रीतीनें व्हावयास हवे आहेत. रशि-
यांत बॉल्शेव्हिक्क राज्यांकांती झाल्यावर तेथील सर्व जमिनी सर-
कारने आपल्या मालकीच्या करून त्या खेडेगावांच्या गटांतील
लोकांस संयुक्त पद्धतीनें वापरावयास दिल्या आहेत. हे खेडे-
गावी कारखानेच आहेत आणि त्यांत शेती यंत्रसहायानें मोठ्या
प्रमाणावर चालते. ह्या पद्धतीपेक्षा सहकारी संघटन नैतिक, सामा-
जिक व आर्थिक दृष्टीनें अधिक प्राबल्य आहे. दुसऱ्या टोकास
इंग्लंडसारखे देश आहेत, त्यांमध्ये वैयक्तिक शेतीस विशेष महत्त्व
दिले जाईल आणि सरकार तिला किमान सहाय देईल. ह्या दोन्ही
पद्धतींचे फायदे सहकारी संघटनांत आहेत. त्यांत वैयक्तिक जबा-
बदारी, वैयक्तिक हित व सामुदायिक हित ह्यांचा मेळ व लोक-
शाहीचें तत्त्व ह्यांची उत्कृष्ट सांगड घातलेली असते. ह्या साधनाचा
अधिकतम अधिक उपयोग खेडेगावांच्या पुनर्रचनेसाठी कसा करता
येईल ह्याची रूपरेखा आखण्याचें महत्त्वाचें कार्य विलंब न लावला
जातां सहकारी चळवळीच्या पुरस्कृत्यांनीं करणें इष्ट आहे. प्रांतिक
इंस्टिट्यूट, बँकस असोसिएशन ह्यांनीं सहकारी अधिकाऱ्यांच्या
सहायानें पुनर्रचनेची योजना तयार केली पाहिजे. प्रांतिक सर-
कारच्या शेती खात्याचें व इतर खात्यांचेहि ह्या योजनेंत सह-
कार्य लागेल हें उघड आहे. तथापि, आपल्या दृष्टीनें योग्य वाट-
णारी योजना आखण्यांत सहकारी संस्था व कार्यकर्ते ह्यांनीं पुढा-
कार घेतल्यावांचून प्रस्तुत जिव्हाळ्याच्या प्रश्नास चालना मिळा-
बयाची नाही.

प्रांतिक सहकारी इन्स्टिट्यूटचें गेल्या वर्षातील कार्य

३० जून, १९४३ च्या अखेरच्या वर्षाचा अहवाल

कांहीं विशिष्ट प्रकारच्या सहकारी संस्थांसच सभासदत्व
मर्यादित केल्यामुळे, सभासद सोसायट्यांची संख्या घटून ती
११९ झाली. व्यक्तिशः सभासद ८० होते. इन्स्टिट्यूटच्या बदल-
लेल्या घटनेप्रमाणें जिल्हा सुपरवायझिंग यूनियन्सला जोड-
लेल्या शिक्षण समित्यांमार्फतच जिल्हांतून शैक्षणिक काम चाल-
विण्याचें आहे. ह्या कामांत त्या त्या जिल्हांत राहणाऱ्या इन्स्टि-
ट्यूटच्या सर्व सभासदांस भाग घेतां यावा, अशी आतां रजि-
स्ट्रार व इन्स्टिट्यूट ह्यांचेमध्ये वाटाघाट होऊन व्यवस्था झाली
आहे. इन्स्टिट्यूटच्या कार्यकारी समितीनें सर जे. ए. मदन ह्यांची
चेअरमन व श्री. वैकुंठराय मेहता ह्यांची ऑनररी सेक्रेटरी म्हणून
निवडणूक केली. ज्या जिल्हांत सुपरवायझिंग यूनियन बोर्ड आहे

तेथील शिक्षणकार्याची योजना इन्स्टिट्यूटच्या नियमांत अहेच
परंतु जेथें यूनियन बोर्ड नाही, अशा ठिकाणाचें काम इन्स्टिट्यूटनें
स्वतःकडेच घ्यावें, असें रजिस्ट्रारनें सुचविलें. मुंबई शहर व
मुंबई उपनगर जिल्हांत शिक्षणाचें व प्रचाराचें काम करण्यासाठी
समिती स्थापन करण्यांत आली आहे. मुंबई सहकारी शिक्षण
कमिटीतकें कॅम्पस सोसायट्यांच्या प्रतिनिधींची एक सभा
२० मार्च, १९४३ रोजी रेशनिंग संबंधीच्या प्रश्नांचा विचार
करण्यासाठी बोलावण्यांत आली. सभेनें पुढें काम चाल-
विण्यासाठी एक उपसमिती नेमली. मुंबई शहरातील
२६ सहकारी स्टोअर्स व १० सोसायट्या ह्यांना रेशनि-
गच्या योजनेंतिल किरकोळ व्यापारी म्हणून मान्यता मिळाली
आहे व मुंबई सहकारी मार्केटिंग सोसायटी घाऊक व्यापारी ह्या
नात्यानें १६ सोसायट्यांना रेशनचा माल पुरवित आहे.

प्रादेशिक भाषांतून इन्स्टिट्यूटची मुखपत्रे पुनः सुरू करण्याचें
कार्यकारी समितीनें ठराविलें, परंतु नवीन पत्रे काढण्यास त्यासं-
बंधांतील सरकारी अधिकाऱ्यांची परवानगी मिळू शकली नाही.
इन्स्टिट्यूटच्या स्वतःच्या पत्रांचे अभावी मराठी विभागाकरिता
इन्स्टिट्यूटनें “ अर्थ ” पत्राचरोबर व्यवस्था केली, तशी व्यवस्था
गुजराथ व कर्नाटक ह्यांसाठीहि करावी लागेल. जानेवारी-फेब्रुवारी,
१९४३ मध्ये अर्बन सेक्रेटरीचा वर्ग भरविण्यांत आला, त्याचा
फायदा ३७ विद्यार्थ्यांनी घेतला. ३ मे रोजी परीक्षा घेण्यांत
आली, तिला फक्त ९ विद्यार्थी बसले. त्यांपैकी २ उत्तीर्ण झाले.
आणखी ५ विद्यार्थ्यांना कांहीं विषयांची माफी मिळाली.
ठाणा जिल्हांतील शेतकी पतपेढ्यांच्या सेक्रेटरीचा वर्ग भर-
विण्याचा प्रयत्न करण्यांत आला, परंतु येणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा
जेवणसर्व देऊं करूनहि पुरेसे विद्यार्थी मिळाले नाहीत व वर्गाचा
विचार सोडून द्यावा लागला.

रिझर्व्ह बँकेच्या “ १९३८-४० चा सहकारी चळवळीचा
परामर्श ” ह्या प्रकाशनांत सुचविल्याप्रमाणें संशोधनखात्याचें
काम इन्स्टिट्यूट करील काय असें रजिस्ट्रारनें विचारलें. ह्या-
संबंधांत विचार करून ४,२०० रुपये वार्षिक खर्चाची एक
योजना रजिस्ट्रारकडे पाठविण्यांत आली. युद्धोत्तर पुनर्रचना
फंडाच्या विनियोगाच्या योजनेवर रजिस्ट्रारनें इन्स्टिट्यूटचें मत
विचारलें. मागसलेल्या जातींच्या सामाजिक व शैक्षणिक दर्जांत
सुधारणा घडवून आणण्यांत सहकाराचा कितपत उपयोग होईल
ह्यासंबंधी बँकवर्ड क्लास कमिटीच्या सेक्रेटरीनें पृच्छा केली. ह्या
दोघांसहि तपशीलवार उत्तर पाठविण्यांत आली.

अहवालाचे वर्षी इन्स्टिट्यूटचें उत्पन्न ८,६७७ रुपये झालें व
खर्च १२,१९७ रुपये होऊन पडलेली तूट सरकारच्या ७,०००
रुपयांच्या ग्रँटमधून भरून काढण्यांत आली. सरकारची ग्रँट
प्रत्यक्ष तुटीच्या रकमेनुसार दरसाल कमी-ज्यास्त व्हावयाची
आहे.

आंतरराष्ट्रीय सहकारी दिन दरसालप्रमाणें मुंबई, धार-
वाड, विजापूर पुणे, जळगांव, सुरत, कालोड व वाशी
येथें इन्स्टिट्यूटच्या प्रेरणेनें साजरा झाला. कोपरगांव व कालोड
येथें बांधण्यांत यावयाच्या सर लडुभाई सामञ्जदास स्मारक ग्रंथो-
साठी अद्याप योग्य जागा मिळू शकली नाही. २९४ सोसायट्यांच्या
३७,३६९ रुपयांच्या देणग्यांस इन्स्टिट्यूटनें मान्यता दिली.

हा अहवाल इन्स्टिट्यूटच्या २५ व्या वर्षाचा अहवाल आहे.
वर्षातील शेवटच्या सभेत कार्यकारी समितीनें इन्स्टिट्यूटच्या
रॉयल ज्युबिलीसंबंधी योजना केली, तीप्रमाणें १३ जुलै १९४३
रोजी, इन्स्टिट्यूटच्या वाढदिवशी, ज्युबिली साजरी झाली.

स्फुट विचार

उत्पादक कार्यासाठी पैशाची बचत करा

मुंबई प्रांतिक सहकारी इंस्टिट्यूटने पतपेठ्यांस उद्देशून एक पत्रक काढले आहे ते आजच्या अंकांत दुसरीकडे आम्ही प्रसिद्ध केले आहे आणि त्याकडे आम्ही लक्ष वेधित आहो. गेल्या दोन वर्षांत शेतीच्या मालास बरे भाव आल्यामुळे पतपेठ्यांच्या सभासदांची सांपत्तिक स्थिति सुधारण्यास वाव मिळाला असल्याबद्दल इंस्टिट्यूटच्या अध्यक्षांनी ह्या पत्रकांत समाधान व्यक्त केले आहे, आणि असल्या संधीचा उपयोग करून कमी करण्याकडे केला जात आहे ही गोष्ट योग्य आहे असे म्हटले आहे. हातांत चार पैसे आले असता आपल्या देण्याच्या बोजा नाहींसा करून ह्या अनुकूल परिस्थितीचा फायदा पतपेठ्यांच्या सभासदांनी घ्यावा हे उचित आहे. तथापि, शेतकऱ्यांच्या वाढलेल्या प्राप्तीचा विनियोग शक्य असेल तेथे आणि शक्य होईल त्या प्रमाणांत कायमच्या उत्पादक कार्यासाठी व्हावा असे इंस्टिट्यूटच्या अध्यक्षांचे म्हणणे आहे. सोसायट्यांच्या सभासदांची पत त्यांच्या बचत करण्याच्या प्रवृत्तीवर अवलंबून असते. दुर्दैवाने आर्थिक मंदीच्या कित्येक वर्षांत त्यांस काटकसर व बचत करण्याची संधीच लाभली नाही. ही परिस्थिति आतां सुधारली असता आपल्या बचतीचा पैसा सोसायट्यांत शिल्लक ठेव म्हणून ठेवण्याचे महत्त्व त्यांच्या सभासदांस पटवणे आवश्यक आहे, असे इंस्टिट्यूटचे सांगणे आहे. ही सूचना अगदी वेळेवर केली जात आहे आणि तिला अनुसरून कृती होणे आवश्यक आहे. दोन पैसे हातीं आले असता त्यांचा उत्पादक रीतीने व दुरुदृष्टीने उपयोग करावयाचा नाही, तर बचत करावयाची केव्हा? एक तर वाढत्या चलनामुळे महागाई वाढत आहे, तिला आळा घालण्यांत बचतीची मदत होईल. दुसरे भलत्या चढीच्या किंमतीने जमिनी किंवा बैल आज खरेदी केल्याने शेतकऱ्यांचे अखेर नुकसान होणार आहे हे लक्षांत ठेवले पाहिजे. ह्या शिवाय हेहि ध्यानांत घेणे जरूर आहे कीं सोसायटींत सभासदांनी आपल्या बचतीच्या ठेवी ठेवल्यास त्यांची पत वाढून नदीच्या प्रसंगी हमखास पैसा मिळण्याची निश्चित व्यवस्था होते आणि उत्पादक कामासाठी करून देण्याचे पतपेठ्यांचे सामर्थ्य वाढते. बचतीच्या ह्या दुहेरी फायद्यावर इंस्टिट्यूटच्या अध्यक्षांनी जोर दिला आहे आणि सहकारी संस्थांशी संबंध असलेल्या सर्व कार्यकर्त्यांस त्यांनी अशी विनंति केली आहे कीं शेतीच्या मालाच्या किफायतशीर किंमतीचा योग्य व उत्पादक रीतीचा विनियोग सोसायट्यांमध्ये होण्यास त्यांच्या सभासदांचे मन बळवण्याचा प्रयत्न अवश्य करण्यांत यावा. इंस्टिट्यूटच्या प्रस्तुत पत्रकाचा अपेक्षित परिणाम होईल अशी आम्हांस आशा आहे.

इंग्लंडमध्ये तरुणांचे सहकारी शिक्षण

हिंदुस्थानांत सहकारी तंत्र व कार्यपद्धति ह्यांविषयीचे शिक्षण प्रौढांस मिळण्याची मारामार, तेथे छिया आणि तरुण ह्यांच्या शिक्षणाची मोष्ट बोलावयासच नको. पाश्चात्य देशांत सहकारी चतवऱ्हीच्या कार्यांत छिया मोठ्या आस्थेने भाग घेतात आणि त्यांचे उत्कृष्ट सहकारी संघटन असून त्या अनेक संस्था चालवतात. सामान्य जनतेची आर्थिक स्थिति सुधारण्यास आणि शेत-

करी व कामकरी लोकांची कौटुंबिक व्यवस्था अधिक सोयीची व सुलभकारक होण्यास छियांनी सहकारी कार्यक्रमांत पुढारीपणाने भाग घेणे अत्यंत आवश्यक आहे. कोणत्याहि तत्त्वाची व कार्यपद्धतीची गोष्टी समाजांत उत्पन्न व्हावयाची असेल तर त्यांचे बाळकडू तरुण पिढीस पाजावे लागते. ही गोष्ट इंग्लंडमध्ये सहकारी कार्यकर्त्यांस इतकी पटलेली आहे कीं तेथे लहानपणापासून मुलांस व मुलींस सहकार्याचे शिक्षण देण्याची सव्हदारी घेतात. तेथे दरवर्षी तरुणांसाठी स्वतंत्र शिक्षण-वर्ग भरवण्यांत येतात. ही शिक्षणाची तजवीज अधिक कार्यक्षम व्हावी ह्यासाठी इंग्लंडच्या कोऑपरेटिव्ह युनिअनने यॉर्कशायर परगण्यांत एक मोठी इमारत खरेदी केली आहे. देशाच्या आठ टापूंमध्ये अशीच व्यवस्था करण्यांत यावयाची आहे आणि यॉर्कशायरमधील टॉंगहॉल ह्या इमारतीची खरेदी हा सदरहु धोरणाचा उपक्रम आहे. तेथे पुढ्यांची व्याख्याने होतील आणि तरुणांस वारंवार एकत्र येऊन शिक्षण घेण्याची सोय करून दिली जाईल. ब्रिटिश सहकारी पुढ्यांचे ध्येयवादित्व व व्यवहारचातुर्य ह्यांची कल्पना ह्या तरुण शिक्षण योजनेवरून घेण्यासारखी आहे. अशा मूळभूत स्वरूपाच्या योजना इकडे अंमलांत आल्यावाचून आमच्या सहकारी चतवऱ्हीची पायाशुद्ध प्रगति होणे अशक्य आहे. म्हणूनच प्रस्तुत स्फूर्तिदायक उपक्रमाचा उद्देश आम्ही येथे केला आहे.

चिनी राष्ट्राची चिकाटी आणि शौर्य

चीनचा संबंद समुद्र किनारा जपानने व्यापला आहे आणि ब्रह्मदेशास तो देश जोडणारा हमरस्ता बंद केला आहे. ह्या कारणांने चीनला युद्धसामुग्रीचा पुरवठा होणे अत्यंत कठिण झाले आहे. नव्या रस्त्याने बहातुक चालू करण्याचे भीरु प्रयत्न होत असून मित्रराष्ट्रे चीनला सहाय देण्याची शिकस्त करीत आहेत. युद्धपूर्वीच्या चिनी रेल्वेजपैकी नऊ-दशांश जपानच्या वर्चस्वाखाली आल्या आहेत, चीनच्या आरमागाचा व जहाजांचा नऊ-दशांश भाग शत्रूने बुडवला आहे किंवा स्वतःच्या ताब्यांत घेतला आहे. पंचाणव टक्के हवेतील बहातुक आणि पन्नास टक्के टेलिग्राफ व टेलिफोनच्या तारा जपानने घेतल्या आहेत. अशा परिस्थितीतहि चीन जपानचा प्रतिकार जोराने करीत आहे इतकेच नव्हे तर चिनी सैन्ये कित्येक ठिकाणी शत्रूस मार्गे रेंटीत आहेत. जनरल चॅंग कायशेक ह्यांच्या नेतृत्वाखाली चिनी जनता निकराने युद्धकार्य करीत आहे आणि अडचणींस न जुमानता शत्रूचा पराजय होऊन आपला संबंद देश स्वतंत्र होईपर्यंत चिकाटीने लढत रहाण्याचा तिचा दृढनिश्चय आहे. संकटकाळीच कोणत्याहि राष्ट्राची सरी परीक्षा होत असते आणि चिनी राष्ट्र कठिण कसोटीस उतरले आहे. प्रस्तुत युद्ध चालू होण्यापूर्वीच जपानने चीनमध्ये आक्रमण आर्गंभिते होते आणि त्यांतला काही भाग व्यापून तेथे नामवारी स्वतंत्र चिनी राज्य स्थापण्याचे त्याने सांग केले आहे. बाकी राहिलेल्या चीनलाहि आपल्या सत्तेच्या जाळ्यांत बडकवण्याचा प्रयत्न जपानने केला आहे. परंतु चॅंग कायशेक ह्यांनी हे धोतांड झुगारून देऊन मित्रराष्ट्रांच्या बगेबगेने जपानशी युद्ध चालू ठेवले आहे. सर सेनपती लॉर्ड लुई मॉर्टवॅटन ह्यांच्या नेतृत्वाखाली ब्रह्मदेशच्या बाजूने जोरच्या चढाईस रंग देईल तेव्हा चीनला तिचे परिणामकारक सहाय होईल आणि मित्रराष्ट्रांस चीनची अर्थिक कार्यक्षम मदत मिळून ह्या देशांच्या रगाह्यांत जपानी सत्तेचा चुगटा उडेल ह्यांत संशय नाही.

सर होमी मोदी ह्यांच्या सूचना

सार्वजनिक जीवनाचें कोणतेंहि क्षेत्र असो, त्याशी संबंध असलेल्या प्रत्येक कार्यकर्त्याच्या भाषणांत युद्धोत्तर पुनर्घटनेचें विवेचन येणें अपरिहार्य होऊन बसलें आहे आणि त्यावरून ह्या प्रश्नाचें राष्ट्रीय महत्त्व सिद्ध होत आहे. हिंदुस्थानांतील धंद्यांच्याची एंफ्लॉयर्स फेडरेशन ऑफ इंडिया ह्या नांवाची संस्था आहे. तिच्या वार्षिक सभेचे प्रसंगी सर होमी मोदी ह्यांचें भाषण झालें, त्यांत त्यांनी ह्या विषयाची चर्चा केली. आर्थिक पुनर्घटनेसंबंधानें योजना सुचवण्यासाठी हिंदुस्थान सरकारने समित्या नेमल्या आहेत, त्यांचें काम अत्यंत संथपणानें व असमाधानकारक रीतीने चाललें असल्याची त्यांनी तक्रार केली आणि युद्ध संपलें तरी पुनर्रचनेच्या योजना अर्धवट स्थितीत रहाण्याची भीति व्यक्त केली. युद्धाचे अखेरीस हिंदी बंध्यांचा विस्तार होणें इष्ट आहे ह्याविषयी पुढत असण्याचें कारण नाहीं आणि युद्धकाळांत आलेला अनुभव व मिळालेला फायदा ह्यांच्या स्फूर्तीने अशा औद्योगिक बाटीस उत्तेजन मिळेल. तथापि नवीन धंदे काढणें व जुन्यांत अधिक भांडवल घालणें ह्या बाबतींत स्पर्धा व घाई होऊन अपयश व नुकसान पदवी येण्याचें भय आहे ह्या गोष्टीकडे सर होमी ह्यांनी लक्ष वेधलें. त्यांची मयसूचना ध्यानांत ठेवण्यासारखी आहे ह्यांत संशय नाहीं. अन्नपुरवठ्याचे बाबतींत चालू साळांत बंगालमध्ये आलेल्या अनुभवाची पुनरावृत्ति न होऊं देण्याविषयी मध्यवर्ती व प्रांतिक सरकारांस त्यांच्या जबाबदारीची त्यांनी आठवण करून दिली. कामकरी लोकांसाठी आजारपणाचा विमा उतरण्याची योजना अंमलांत आल्यास कारखानदार आपल्या वाट्याचा सर्च सोसतील, पण सरकारने आपल्या हिश्याची जबाबदारी उचलली पाहिजे असें त्यांनी सांगितलें. घाउक किंमती स्थिर झाल्या किंवा उतरल्या तरी किरकोळ किंमती अजून खाली जात नसल्याची त्यांनी तक्रार केली; आणि ह्या परिस्थितीमुळे कामकऱ्यांची मजुरी व महागाई भत्ता सारखा वाढत जाण्याच्या सध्याच्या प्रवृत्तीस आळा घालण्याची आवश्यकता सर होमी ह्यांनी प्रतिपादली.

के. वा. रावबहादुर चितळे

मुंबई प्रांतांतील सहकारी चळवळीच्या वाढीस ज्या विनयि-कारी गृहस्थांचें सहाय ठळक रीतीने उपकारक झालें त्यांमध्ये नगरचे रावबहादुर चितळे ह्यांस स्थान दिलें पाहिजे. नगरच्या डिस्ट्रिक्ट सेंट्रल कोऑपरेटिव्ह बँकेची स्थापना व प्रगति ह्यांस त्यांचे परिश्रम कारणीभूत झालेले आहेत. त्यांच्या मृत्यूनं नगर-जिल्हा व सबंद मुंबईप्रांत ह्यांची मोठी हानी झाली आहे. रावबहादुर चितळे प्रांतिक कायदेमंडळाचे कित्येक वर्षे सभासद होते; आणि त्यांनी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या कारभारांत महत्त्वाचें कार्य कष्टानुपणानें केले. सामान्य जनतेच्या हितासाठी झटण्यांत त्यांनी कधीहि कसूर केली नाहीं, एवढेंच नव्हे तर विरोधास न जुमानतां आपल्या सत्सद्बिंबेक बुद्धीप्रमाणें स्वार्थत्यागपूर्वक सार्वजनिक सेवा केली. सहकारी चळवळ ह्याच दृष्टीने त्यांच्या कार्यक्रमाच्या कक्षेंत आली आणि तीमध्येहि त्यांनी आपलें व्यक्तिमत्व प्रकट केलें. आपल्या उतार वयांतहि सेंट्रल कोऑपरेटिव्ह बँक आणि विणकरांच्या सहकारी औद्योगिक संस्था ह्यांमध्ये अडीकडे रावबहादुरांनी चांगलें लक्ष घातलें होतें. सार्वजनिक कार्याची हौस, करारीपणा आणि लोकहितार्थ परिश्रम करण्याचा अटळ निश्चय हे त्यांचे गुण चालू व भावी पिढीने अनुकरण करण्यासारखे आहेत.

जिनिंग फॅक्टरीचा उद्घाटन समारंभ

सटाणा को. सीड सप्लाय अँड सेल सोसायटी लि. (ता. बागलाण, जि. नाशिक) ह्या संस्थेच्या कपाशीच्या जिनिंग फॅक्टरीचा उद्घाटन समारंभ मि. एस. एम. इकम, आय. सी. एस., रजिस्ट्रार, ह्यांचे अध्यक्षतेखाली २४ नोव्हेंबर, १९४३ रोजी साजरा झाला. त्यावेळीं सुमारे २ हजार समाज हजर होता. प्रारंभी श्री. द. अ. पाटील, मॅनेजिंग डायरेक्टर, ह्यांनी संस्थेची प्रारंभापामून आतांपर्यंत निरनिराळ्या व्यवहारांत कशी प्रगति होत गेली, हे सांगून जिनिंगवद्दुची माहिती दिली. संस्थेला अद्याप कोणत्या बाबी हातीं घ्यावयाच्या आहेत, तेंहि त्यांनी सांगितलें. श्री. पवार, श्री. फाटक, श्री. हिरे, सा. सा. हफीसजी, श्री. वैकुण्ठराय मेहता, ह्यांची समयोचित भाषणे झाल्यावर अध्यक्षानी फॅक्टरीचें उद्घाटन केलें व सेक्रेटरीस बक्षीस देऊन भाषण केलें. श्री. तिडके वकील, चेअरमन, ह्यांनी अध्यक्ष व आलेली मंडळी ह्यांचे आभार मानले.

अध्यक्ष, मि. इकम, सहकारी सात्याचे रजिस्ट्रार,

ह्यांचें भाषण

समारंभाचे अध्यक्ष, मि. एस. एम. इकम, आय. सी. एस. हे आपल्या भाषणांत म्हणाले:—

“महाराष्ट्रांत पूर्वी जिनिंग फॅक्टरी होत्या व आतां त्या नाहींत. या परिस्थितीत महाराष्ट्रांतील पहिल्याच सहकारी जिनिंग फॅक्टरीचें उद्घाटन करतांना मला आनंद होत आहे. मुंबई प्रांतांतील ही आपली सहावी सहकारी जिनिंग फॅक्टरी होय. मुंबई प्रांतांतील इतर भागांत कपाशीच्या बाजारपेठांच्या वाढीबरोबरच उत्तम कपाशीची लागवड व पैदास करणाऱ्या संस्था स्थापन करण्यांत आल्या. त्या भागांतील जिनिंग फॅक्टरीच्या संस्थापकांना खरेदी-विक्री करणाऱ्या संस्था चालविण्याचा अनुभव होता. ह्या भागांत सहकारी तत्त्वानुसार खरेदी-विक्रीचा पूर्णपणे फेलाव होण्यापूर्वीच ही सहकारी जिनिंग फॅक्टरी स्थापन होत आहे. तथापि, ती यशस्वी होण्यास प्रवळ कारणे आहेत. ह्या तालुकांयत कपाशीचे क्षेत्रांत सहकारी पतपेठ्यांची वाढ व प्रगति चांगल्या रीतीने होत आहे. येथील कार्यकर्त्यांना सहकाराचें तत्त्व उत्तम प्रकारें पटत चाललें आहे आणि निरनिराळ्या सहकारी संस्थांच्या कार्यांत एकसूत्रीपणा आणण्याची जाणीवहि जास्त प्रमाणांत निर्माण झाली आहे. म्हणूनच, प्रस्तुत उपक्रम यशस्वी होईल, अशी उमेद आहे. आपल्या कपाशी विक्री संस्थांनीं दलालांची मिरासदारी कमी केली आहे. ज्या भागांत ह्या संस्थांचा चांगला जम बसला आहे, त्या भागांत त्यांनी प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रीतीने शेतमालाची योग्य दरानें विक्री करण्याचे कामी व त्याला येणाऱ्या सर्वांचें प्रमाण कमी करण्याचे कामी बराचसा हातभार लावलेला आहे. सहकारी संस्था शेतकऱ्यांची कशी सेवा करतात, ह्याचें आपली सोसायटी एक उत्तम प्रतीक आहे. अलीकडील एक-दोन वर्षांत ह्या भागांतील कार्यकर्त्यांनी जो उत्साह दाखविला आहे, तो उल्लेखनीय आहे. सोसायटीनें एका वर्षांत शेअरभांडवल व मालाविक्रीचा आकडा ह्यांत पुष्कळ वाढ केली आहे. गेल्या दोन वर्षांतील कामगिरीबद्दल मी श्री. तिडके, श्री. डी. ए. पाटील व संस्थेचे इतर सभासद ह्यांचें अभिनंदन करतो. संस्थेनें आपलें कामकाज व्यापारी घोरणानुसार चालवावें व कामांत पूर्ण दक्षता बाळगावी, अशी माझी सूचना आहे. जादा शेअर भांडवल गोळा करून जिनिंग फॅक्टरी खरेदी करण्यांत दाखविलेला उत्साह मावळूं न देतां तो आपण जोमांत ठेवाव, अशी मला आशा आहे.

“हातीं घेतलेलें कार्य यशस्वी करून दाखविणें एवढेंच आपलें कर्तव्य नसून, ह्या भागांतील सर्वांची सहकारी तत्त्वावर सर्वांगीण सेवा करण्याचा प्रयत्न आपण केला पाहिजे.”

काटकसर करून उत्पादन वाढविण्याकडे बचतीचा उपयोग करा

मुंबई प्रांतिक सहकारी इन्स्टिट्यूटच्या अध्यक्षांचे पत्रक

“गेल्या दोन वर्षांत शेतकीच्या सहकारी पतपेढ्यांचे आर्थिक परिस्थितीत सुधारणा घटून आली, त्याबद्दल इन्स्टिट्यूटला आनंद वाटत आहे. शेतीच्या उत्पादनाचे मालाच्या किंमतीत झालेली वाढ हे ह्या सुधारणेचे मुख्य कारण आहे. ह्यापूर्वीच्या गेल्या दहा-बारा वर्षांत शेतकऱ्यांना त्यांच्या मालाचे इतके पैसे कधीच मिळाले नव्हते. पतपेढ्यांच्या बहुसंख्य संभासदांनी आपल्या सुधारलेल्या परिस्थितीस अनुसरून आपली देणी देण्याची जबाबदारीची वृत्ति दाखविली आहे, हे योग्यच आहे. कर्जाचा बोजा कमी करण्याकडे सध्याच्या स्थितीचा उपयोग केला जाईल, अशी इन्स्टिट्यूटला आशा आहे. पतपेढ्यांच्या संभासदांची आर्थिक परिस्थितीत कायमची सुधारणाहि घटवून कशी आणता येईल, ह्याकडेहि पतपेढ्यांनी आता लक्ष दिले पाहिजे.

सध्याच्या भरमसाठ किंमतीने माल खरेदी करावा लागणार नाही, अशा बेताने संभासदांना जमीन सुधारणेचे कार्य हाती घेतां आले तर उत्तमच, नाहीतर त्यांनी आपली बचत सोसायटीकडे ठेव म्हणून ठेवावी, अशी इन्स्टिट्यूटची सूचना आहे. काटकसर हा पतीचा पाया आहे, हे विशद करून सांगण्याचे प्रयोजन नाही. तथापि, मंदीच्या काळांत काटकसरीच्या धोरणास नाइलाजाने फारसा वावच मिळाला नव्हता. आता परिस्थिती सुधारली आहे व वरील बंधनचन पतपेढ्यांच्या संभासदांचे मनावर बिंबविण्यास व सोसायटीकडे बचतीचे पैसे ठेव म्हणून ठेवण्यास त्यांना उद्युक्त करण्यास ही वेळ सोईची आहे. चलनवृद्धीस आळा घालण्याचा एक उपाय, ह्या दृष्टीनेहि ही गोष्ट महत्त्वाची आहे. सध्याच्या भरमसाठ किंमतीने जमिनी व बैल विकत घेण्यातील संभाव्य नुकसानीकडे पतपेढ्यांच्या संभासदांचे लक्ष वेधणे आवश्यक आहे. पतपेढ्यांत ठेव ठेवल्यामुळे, काटकसरी संभासदास जरूरीच्या वेळी भांडवलाचा पुरवठा होऊ शकतो व पतपेढीजवळील पैसे शेतकरी व कामगार ह्यांच्या उत्पादक कार्यात गुंतून उत्पादन वाढण्यास सहाय होतें.

“सहकारी चळवळीचा आर्थिक पाया दृढ करण्याची आताची संधी बाया जाऊं न देण्याबद्दल इन्स्टिट्यूटची तिच्या संभासदांना व सहकारी कार्यकर्त्यांना अत्यंत कळकळीची विनंति आहे. प्राथमिक पतपेढ्यांच्या संभासदांना काटकसर करण्यास प्रवृत्त करण्याचा व जमलेले पैसे पतपेढ्यांत ठेव म्हणून ठेवण्यास लावण्याचा कसून प्रयत्न येत्या शेतीच्या हंगामांत सर्वांनी करावा.”

सिद्धारी जनावरांचे प्रदर्शन

सिद्धारी जनावरांचे तिसरे वार्षिक प्रदर्शन महूद (जि. सोलापूर) येथे भरले होते, त्यांत ४०० निवडक सिद्धारी जनावरे दाखल करण्यांत आली होती.

जर्मनीवर आग्रिबर्बाव

गेल्या सात महिन्यांत जर्मनीवर ब्रिटिश विमानदळांने एक लक्ष टन बजनाच्या बॉंबचा वर्षाव केला. युद्ध चालू झाल्यापासून आतापर्यंत जर्मनीवर ह्याप्रमाणे टाकण्यांत आलेल्या बॉंबचे बजन दोन लक्ष टन भरतें.

प्रांतिक को-ऑपरेटिव्ह इन्स्टिट्यूटची वार्षिक सभा

मुंबई प्रांतिक को-ऑपरेटिव्ह इन्स्टिट्यूटची वार्षिक सभा गेल्या गुरुवारी सर जनार्दनराव मदन ह्यांचे अध्यक्षतेखाली भरली होती. जून, १९४३ अखेरच्या वर्षी झालेल्या कामाचा वृत्तांत आणि हिशेब, त्याचप्रमाणे १९४३-४४ सालच्या अंदाजपत्रकास मंजूरी, कांहीं नियमांत दुसरी व कार्यकारी मंडळाच्या निवडणुकीच्या नवीन तयार केलेल्या नियमांस मंजूरी ही मुख्य कामे सभेपुढे हातीं. अध्यक्षांनी आपल्या भाषणांत इन्स्टिट्यूटच्या कार्यासंबंधाने त्रोटक माहिती सांगितली आणि रावबहादुर चितळे व श्रीमंत बाबासाहेब इचलकरंजीकर ह्यांच्या निधनाबाबत खेद प्रदर्शित केला. प्रो. काळे ह्यांनी इन्स्टिट्यूटचा वृत्तांत व हिशेब मंजूर व्हावे असा ठराव पुढे मांडला व तो मान्य झाला. श्री. वैकुण्ठराय मेथा ह्यांनी अंदाजपत्रक व नियम-दुरुस्त्या समजावून दिल्या आणि त्यांचे सूचनेवरून त्या मान्य झाल्या. निवडणुकीच्या नियमांचा सदां दि. व. काजी ह्यांनी वाचून दाखविला आणि तो थोडी चर्चा होऊन सभेने मंजूर केला. ऑडिटर्सची फेर-निवडणूक झाली आणि त्यांच्या कामाबद्दल त्यांचे आभार मानण्यांत आले. नवीन घटनेस अनुसरून इन्स्टिट्यूटच्या कार्यास नुकताच प्रारंभ झाला आहे आणि त्याचें काम आतापर्यंत प्रथम-वस्थेत होतें. तथापि, त्याने अंगीकृत कार्यक्रम उत्साहाने चालवली आहे आणि त्याच्या उद्दिष्टाच्या मर्यादित इन्स्टिट्यूटच्या हातून योग्य कामगिरी होईल अशी आशा सर जनार्दन, प्रो. काळे व दि. व. काजी ह्यांनी आपल्या भाषणांत व्यक्त केली.

“संघटित महाराष्ट्र”

महाराष्ट्र कारखानदार संघाच्या कामाचा व्याप वाढत चालला, त्यास अनुसरून व संघाची संघटना वाढविण्यासाठी “संघटित महाराष्ट्र” ह्या नांवाचे मासिक श्री. न. गं. आपटे ह्यांनी स्वतःचे जबाबदारीवर काढून त्यांत तूर्त फक्त औद्योगिक व त्यांतल्या त्यांत कारखानदारीस पोषक अशाच गोष्टींचा समावेश करण्याचे ठरविले. तूर्त आठच पानांचे मासिक काढण्यास सरकारी परवानगी मिळाली. या मासिकाचा पहिला अंक नुकताच प्रसिद्ध झाला आहे. त्यांत संपादकांचे प्रास्ताविक निवेदन, महाराष्ट्र कारखानदार संघाचा मासिक अहवाल, फेडरेशन ऑफ इंडियन चेंबर्स-कडून आलेल्या पत्रकांचा सारांश, औद्योगिक स्तराकडील माहिती, इत्यादि मजकूर आला आहे. “आज जरी मासिकाचे ध्येय मर्यादित असले, तरी संकल्पित ध्येय महाराष्ट्राची सर्वांगीण उन्नति करण्याचा प्रयत्न करण्याचे आहे,” असे संपादक म्हणतात. इष्ट कार्यात त्यांस यश येवो, असे आम्ही इच्छितो. मासिकाची वार्षिक वर्गणी ३ रुपये आहे.

सहकारी चळवळीच्या स्त्री प्रचारक

स्त्रियांत सहकारी चळवळीचा प्रचार करण्याकरितां मुंबई सर-कारने स्थाळीत स्त्रियांची ऑनररी ऑर्गनायझर म्हणून नेमणूक केली आहे—(१) मिस दिनशा कामा, अहमदाबाद (२) मिसस गंगाबाई साठुंके, सोलापूर. (३) मिसस शांताबाई मेहेदळे, पुणे. (४) मिसस इंदिराबाई देववर, पुणे. (५) मिसस शांताबाई कशाडकर, मुंबई.

पालेमोडी कर्ज

(टे:— श्री. एस. एन. टांडरे, सुग्वायझर, निवंडी-कल्याण ता. को. युनियन.)

शेतकऱ्यांचा कर्जबाजारीपणा व तो नाहीसा करण्याकरिता आनांपर्यंत योजनेच्या अनेक उपायांपैकी विनचूक लागू पडलेला उपाय म्हणजे सहकारी चक्रवृत्त आहे व तिच्याच द्वारे शेतकऱ्यांची उन्नती होईल हे आता अनुभवाने सिद्ध झाले आहे. कर्जबाजारीपणा कमी करण्याचे अगर तो थांबविण्याचे जे मार्ग आहेत त्यापैकी प्रामुख्याने म्हणजे शेतकऱ्यांने आपले उत्पादन वाढविणे व अनुत्पादन कारणाकरिता होगारा सर्व कमी करणे.

या मार्गातील शेती ही येथील शेतकऱ्यांस जास्तीत जास्त भ्रम करूनही उत्पादनाच्या दृष्टीने त्यांच्या जीवोपयोगी गरजा भागविण्यास सुद्धा अपुगी पडते. अशा परिस्थितीतही या भागातील व्याजाचा दर काय आहे व सामान्य शेतकरी आपले जीवन कसा जगवू शकतो याची थोडीशी माहिती खाली दिली आहे.

या भागात शेतकऱ्यांस लागणारे कर्ज बहुधा पालेमोडीवरच काढावे लागते. कारण ज्या शेतकऱ्यांस स्वतःची मिळकत नाही किंवा ती अपुगी असून जमीन संडाने करावी लागते अशा शेतकऱ्यांस सावकार व्याजाने कर्ज देत नाही.

पालेमोडी कर्ज हा शब्द फक्त या भागातच रूढ आहे व तो दुसरीकडे कोठेही ऐकण्यात येत नाही. याचा सरळ अर्थ, एकदा असे कर्ज दिले की, त्याच्या पोटी पाळेमुळे सोदणे अगर झाडेव्या पिकाची सावकाराने पाळापाचोळ्यासहात मोड करणे असा लावला तरी तो योग्यच होईल. पालेमोडी कर्ज देताना कर्जावर व्याजाचा दर ठरत नसून त्या कर्जापोटी किती मण भात देणार असे ठरविले जाते व अशा रीत अगार सावटीच्या रूपांत जरी कर्ज घेतले तरी त्याची परतफेड माताच्या रूपातच करावी लागते. एक संडीभर भाताच्या मोबदल्यात जास्तीत जास्त रु. १० ते १५ कर्ज दिले जाते व असे कर्ज जून, जुलै या महिन्यांत देण्यात येते व त्याची फेड परत नवीन भात निघाल्याबरोबर म्हणजे जास्तीत जास्त ४ महिन्यांत होऊ शकते. सध्याचे तेजीचे वेळी भातास दर मणास रु. ६ भाव आहे व मंडीच्या वेळी तो कमीतकमी रु. ३ तरी असतो. याप्रमाणे ७ मणाची संडी प्रमाणे रु. २१ हे ४ महिन्यांस व रु. ६३ हे १२ महिन्यांस रु. १५ च्या कर्जापोटी यावे लागतात व दरसाल दर शेकडा व्याजाचा दर काढला तर तो ३७५ टक्के निघतो व अशा तऱ्हेने गरीब व गरजू शेतकऱ्यांस आपल्या जमीन लागवडीस, सावटीस व कुटुंबोषणार्थ लागणाऱ्या कर्जाची फेड अशा तऱ्हेने करून तो शेवटी उघडाच राहातो. यावरून पालेमोडी शब्दाचा अर्थ वरील प्रमाणे आहे हे दिसून येईल.

सहकारी चक्रवृत्त ही या भागात १९२८ पासून सुरू झाली, परंतु शेतकऱ्यांस फक्त पैशांच्या रूपातच कर्ज देणे हेच एक अंग व तेही ठराविक मर्यादित असल्यामुळे, असल्या पालेमोडीसारख्या बाहेरून घेणाऱ्या कर्जास आळा बसेना. यापुढे पैशांच्या गरजेबरोबरच शेतकऱ्यांच्या इतर गरजा व त्या माळाच्या रूपांत मागविता आल्या तरच या पद्धतीस आळा बसेल हे येथील चालकांनी बँकेच्या अधिकाऱ्यांस व मे.

रजिस्ट्रार सहाय व मे. इकन सहाय यांना पटवून दिव्यांतर सोसायटीच्या पोडनियमांतच कोडाराच्या पोडनियमाची, माळाच्या खेडी-विक्रीची तरतूद केली व त्यामुळे असलेल्या कोडारास कायदेशीर महत्त्व आले व इतर कोठारे काढता आली. २३ सोसायट्यांचीं गावे प्रयोगादाखल याकरिता निवडली होती व त्याचा परिणाम असा झाला की, असे कर्ज सोसायटीनेच सभासदांस दिल्यामुळे पूर्वीच्या उत्पन्नाइतक्याच उत्पन्नांत हे कर्ज जाऊन जुने असलेले सोसायटीचे कर्जही फिटले गेले व सोसायट्यांचा वयूटरी चांगला होऊन वरील सारख्या बाहेरील घातुक कर्जास आळा बसला व आपल्या सोसायटीवद्दल सभासदांत आपलेपणाची भावना उत्पन्न झाली. या युनियनखालील ५३ शेतकी सोसायट्यांपैकी ३२ सोसायट्यांत ही पद्धत अंमलात आली असून ती कोठारे उत्तम रीतीने चालली आहेत. इतर सोसायट्यांतही ही योजना अंमलांत आणण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत. तसेच सोसायट्यांच्या सभासदांस लागणाऱ्या माळाची इन्व्हेन्ट पद्धतीवर माहिती मागवून तो माळ येथील सहकारी खेडी-विक्री युनियन मार्फत पुरविण्याचे कार्यही सोसायट्यांमार्फत सुपरवायझिंग युनियन ठोकून सुरू करणार आहे.

वरील सर्व कार्य घडवून आणण्यास येथील लोकप्रिय पुढारी श्री. नानासाहेब ऊर्फ दौलतराव झुंजारराव, डी. एच. ओ. डायरेक्टर बी. पी. सी. बँक, व श्री. लडकू पाटील, चेअरमन सुपरवायझिंग व सेल परचेस युनियन वाडा यांचे परिश्रमाचे फळ आहे. अशा रीतीने क्रेडिट व्यतिरिक्त नॉन क्रेडिट व्यवहाराचा भरभक्कम पाया जर या चक्रवृत्तीस मिळाला तर तो जास्तच पोषक होईल व याचक्रवृत्तीद्वारेच शेतकऱ्यांस स्वतांच चालू गरजा भागविणे; आपली उत्पादनशक्ति वाढवून व ती हळूहळू सुधारणे शक्य होईल. व अशा तऱ्हेने या भागातच ही योजना उगम पावून तिच्या विकासांतच पालेमोडी कर्ज हे नांव कोडे ऐकवात नाही व त्याबद्दल हे स्पष्टीकरण करावे लागेल. तो शब्दही व ते नांवही या भागातून आपोआपच कमी होईल असा दृढ विश्वास वाढतो.

युद्धानंतर सैनिकांचे खेडेगांवांत पुनरागमन

“ गेल्या युद्धांत भाग घेतलेला हिंदी सैनिक व आतांचा हिंदी सैनिक द्यात जमीन-अस्मानाचा फरक आहे. आतांच्या सैनिकास रेडिओचा परिचय आहे, सिनेमा पहाण्याची त्यास आवड आहे; यंत्रांशी त्याचा संबंध येतो व मोटारी तर त्यास रोजच्याच संवयीच्या आहेत. बडे व मैदानी खेडाची त्यास आवड आहे. हा सैनिक युद्धानंतर आपल्या खेडेगांवांत परत आला तर त्याला खेडे अत्यंत मागसलेले वाटेले. द्या सैनिकांना जमिनीचे उत्पादन वाढविण्यास शिकविण्यात येईल. शास्त्रीय शोषांनी सिद्ध झालेले उपाय योजले, तर हिंदी शेतीचे उत्पादन तिप्पट होऊ शकेल. मला सर्वाधिकारी केले, तर मी शेतीच्या तुकड्यांचे एकत्रीकरण करीन, जमीन घुपून जाणे बंद करीन व चांगल्या त्रियांचा फेडाव करीन. उद्धारासंबंधी पुष्कट प्रचार झाला पाहिजे. परतलेल्या सैनिकांनी बेटर डिझिग सोसायट्या स्थापन कराव्या. इंडियन आर्मी वेलफेअर अँड एन्जुकेशन डिरेक्टोरेटचे कर्नल ब्रेन द्यांचे उद्गार.

हे पत्र पुणे, पेठ मांबुडां प. नं. ११५११ आर्यभूषण छापखान्यांत ग. विठ्ठल हरि बर्वे, यांनी छापिले व
२८ भाषाद रामन काळे, बी. ९, यांनी 'दुर्गाचिवांस,' मांबुडां, प. नं. १२११३, पुणे शहर, येथे प्रसिद्ध केले.